

ГОНЧАРЕНКО Л.Л., ОЛЩЬКИЙ В.О.

**ВИСВІТЛЕННЯ ЗРЕЧЕННЯ І ПОДАЛЬШОЇ ДОЛІ ІМПЕРАТОРА
МИКОЛИ ІІ НА ТЕРИТОРІЇ СУМЩИНИ, 1917-1918 рр.: НА ОСНОВІ
ДОКУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

У статті на основі документів Державного архіву Сумської області досліджується висвітлення зречення і подальшої долі імператора Миколи ІІ на території Сумщини в 1917-1918 рр. Зроблений аналіз архівних документів з даного питання. Простежується, як місцева преса інформує населення про ці події.

2 березня 1917 р. відбулася кардинальна подія в історії Російської імперії, яка започаткувала зміни в усіх сферах життя країни, а саме далеко від своєї родини, зраджений соратниками і родичами у Пскові, імператор Микола ІІ підписав маніфест зречення від престолу, але, як виявилось для імператора Миколи ІІ і його сім'ї, це було лише початком тих страждань, які вони пережили в наступні 17 місяців і які призвели до їхньої смерті.

Метою нашої статті є спроба дослідити на матеріалах Державного архіву Сумської області, як висвітлювалися зречення Миколи ІІ та подальша доля царської сім'ї на території сучасної Сумщини.

Для реалізації даної мети були поставлені завдання: дослідити, як надходили повідомлення про зречення Миколи ІІ до місцевої влади та як вона інформувала про це населення; простежити, як висвітлювалося в місцевій пресі життя та вбивство імператорської сім'ї.

З даної проблеми на сьогодні написано велику кількість історичних робіт. Перші спроби наукового аналізу останніх 17 місяців життя царської сім'ї були зроблені майже відразу після її розстрілу. Історіографія даного питання паралельно розвивалася в двох напрямках. Це було зумовлено різними поглядами і трактуваннями життя імператорської сім'ї після зречення государя та її вбивства, які склалися в російській еміграції, та більшовиків. Якщо говорити про більшовицьку історіографію, то вона намагалася замовчувати описані події саме тому, обмежувалася здебільшого лише їхньою констатацією. Хоча були і роботи, які намагалися докладніше описати дану проблему. В них вина за вбивство царської сім'ї покладалася на владу Уралу, а її перевезення із Тобольська в Єкатеринбург пояснювалося загрозою викрадення родини Миколи ІІ білогвардійцями. Яскравим прикладом такої роботи є книга П. Бикова "Последние дни Романовых", яка вийшла у 1926 р. на Уралі [2]. Але через широке висвітлення подій вона була майже відразу заборонена і вилучена. Після цього в більшовицькій історіографії з даної проблеми наступив період "відносного затишшя", яке порушується в 1972 р., коли в журналі "Звезда" публікується книга М. Касвінова "Двадцать три ступени вниз" [17]. Дана робота описує період правління імператора Миколи ІІ, його життя після зречення та вбивства царської сім'ї, але все ж таки вона не виходить за рамки офіційної позиції влади. З початком перебудови починають активно з'являтися дослідження з даного питання. Частина з

Гончаренко Леся Леонідівна - кандидат історичних наук, доцент Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка

Оліцький Вячеслав Олександрович - магістрант історичного факультету Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка

них була дійсно науковими монографіями, які висвітлювали нові аспекти питання, а частина просто аматорськими роботами, які були написані в погоні за сенсацією і не відповідали дійсності. Паралельно із більшовицькою історіографією, як уже зазначалося, розвивалася емігрантська. Можна сказати, що започаткували її слідчий по вбивстві царської сім'ї М. Соколов та генерал М. Дітеріхс. Перший в 1925 р. видав книгу "Убийство царской семьи" [19]; другий в 1922 р. - "Убийство Царской Семьи и членов Дома Романовых на Урале" [16]. Ці роботи написані на матеріалах білогвардійського слідства і в цілому відтворюють останній період життя царської сім'ї та її вбивство. Вся подальша емігрантська історіографія не суперечить цим роботам, а більшість досліджень на них базується.

У сучасній російській історіографії частина дослідників стала прихильниками "екатеринбурзьких останків", але більшість все-таки стверджує, що вони не належать царській сім'ї. Однією з останніх ґрунтовних робіт в російській історіографії є книга П. Мультатулі "Николай II: Дорога на Голгофу: Свидетельствуя о Христе до смерти" [18]. В ній докладно аналізуються останні 17 місяців життя царської сім'ї та її вбивство. Ця робота, як і російська історіографія, здебільшого погоджується із емігрантською історіографією.

Необхідно відмітити і те, що в українській історичній науці цією темою майже не займаються, крім поодиноких публікацій.

На сьогодні складається враження, що питань, які потребують дослідження з даної проблеми, не залишається, але це не так. Адже ці роботи мають досить суперечливу інформацію і ставлять більше запитань, ніж дають відповідей, до того ж, немає робіт, які б показали, як відбувалося висвітлення даних подій на місцях, у тому числі і в сучасній Сумській області. Саме наша стаття на матеріалах Державного архіву Сумської області робить спробу показати, як дана подія висвітлювалася на території сучасної Сумської області.

Як відомо, на 1917 р. основна частина території Сумської області входила до складу трьох губерній Російської імперії - Харківської, Полтавської та Чернігівської. Працюючи з фондами Державного архіву Сумської області, ми виявили, що інформація з даної проблеми присутня стосовно всіх трьох губерній, але найбільша її кількість стосується Харківської губернії - на прикладі місцевої преси м. Сум та Полтавської губернії - на прикладі офіційних телеграм у Роменську міську управу. В комплексі всі виявлені нами документи дають змогу говорити, яким чином і наскільки достовірну інформацію отримували жителі сучасної Сумщини про зречення Миколи II, життя його та його родини після зречення, і нарешті про їхню смерть.

У залежності від висвітлених подій та достовірності інформації всі виявлені нами матеріали умовно можна поділити на дві хвилі: перша, охоплює весну 1917 р., стосується зречення Миколи II і в цілому містить достовірну інформацію; друга, охоплює період кінця літа 1918 р., стосується загибелі царської сім'ї і має дезінформаційний характер.

Перше, на що ми в ході свого дослідження звернули увагу, так це на те, що і перші телеграми, і перші публікації в пресі пов'язані зі зреченням імператора Миколи II від престолу, з'явилися не наступного дня, а лише 5 березня 1917 р. Логічно виникає питання: чому? Адже це дуже важлива подія, в державі фактично змінилася не лише влада, але і державний лад.

Виявляється, що 3 березня о 8:45, відбулася розмова по прямому проводу головнокомандуючого Північного фронту генер-ад'ютанта М. Рузьського з головою Державної думи М. Родзянко і головою Тимчасового уряду князем Г. Львовим з приводу передачі трона великому князю Михайлові Олександровичу, в ході якої М. Родзянко говорив про важливість того, щоб маніфест про зречення і передачу влади великому князеві Михайлові Олександровичу не був опублікований доти, доки він - М. Родзянко не надасть дозволу [1, с.49]. Нам не вдалося віднайти інформацію, коли М. Родзянко дав дозвіл на публікацію даного матеріалу і чи давав взагалі, але ми бачимо, що ця інформація все ж таки затрималася на два дні.

В Державному архіві Сумської області зберігається три телеграми від полтавського губернатора Г. Моллова в Ромни з інформацією про зречення імператора Миколи II, які, крім того, вказують і на перші заходи щодо оприлюднення та висвітлення даної події.

5 березня 1917 р. в Роменську Міську Управу надійшла телеграма від губернатора Г. Моллова, в якій він передає надіслану йому телеграму головного начальника Київського військового округу генерала М. Ходоровича, який, у свою чергу, отримав телеграму від голови ради міністрів князя Г. Львова з повідомленням про зречення 2 березня 1917 р. від престолу імператора Миколи II за себе і свого сина та передачу влади великому князю Михайлу Олександровичу, який, в свою чергу, 3 березня 1917 р. відмовився прийняти владу і до скликання Установчих зборів передав її тимчасовому уряду. Таким чином, на прикладі полтавського губернатора ми бачимо, що не лише повітові і міські управи не отримали повідомлення про зречення імператора з центру, а навіть і губернські комітети та губернатори цю інформацію отримали від третіх осіб та із затримкою на кілька днів. Ця телеграма також містить вказівку одразу широко повідомити викладену в ній інформацію населенню і чинам всіх закладів уїзду [14, арк. 2].

Крім того, 5 березня в Ромни через губернатора Г. Моллова надійшла телеграма великого князя Миколи Миколайовича, від 4 березня 1917 р., в якій підтверджувалася правильність прийнятого рішення про негайне оголошення в арміях маніфесту государя імператора про зречення від престолу і другого маніфесту великого князя Михайла Олександровича [15, арк. 4]. В ній же зазначалося про необхідність оголосити в армії, що її святий обов'язок спокійно очікувати волевиявлення народу, залишатися в підпорядкуванні начальника та берегти свою батьківщину [15, арк. 4].

Того ж дня в Ромни надійшла ще одна телеграма із Полтави, в якій губернатор повідомляє, що вже доведено до відома громадян губернії і міста про зречення імператора і великого князя та закликано підпорядкуватися тимчасовому уряду. Губернатор доводить до відома, що як він сам, так і чини губернського і повітового управлінь, чини поліції і жандармерії та інші будуть служити новому урядові, обраному Державною думою. Вже організовані комітети, серед яких: губернський комітет, а також повітові і міські комітети, які взяли на себе підтримання порядку, за необхідності їм підпорядковуються чини поліції. Дану телеграму з метою широкого інформування населення наказано розклеїти по місту [15, арк. 5].

Можемо стверджувати, що на виконання вказівок даних в цих телеграмах та подібних телеграмах в інших губерніях відбулися і перші

публікації в пресі - як сумській, так і в пресі інших губерній, до складу яких входила сучасна Сумська область. 5 березня 1917 р. відбулася публікація одразу маніфесту зречення від престолу імператора Миколи II та маніфесту Михайла Олександровича. Публікувалися самі маніфести, але населенню не давалося жодних роз'яснень, до кого перейшла влада в державі і кому підпорядковуватися, хоча необхідно сказати, що в маніфесті великого князя Михайла Олександровича все ж таки є заклик підпорядкуватися тимчасовому уряду. Зокрема, 5 березня 1917 р. в екстремому номері "Чернігівських губернських відомостей" [10, с. 34] відбулася публікація точних копій обох маніфестів, така ж публікація відбулася і в "Сумському віснику", але після заголовка перед текстом маніфесту стоїть: "Петроград 3 березня" [6, с. 2], - а після маніфесту не зазначена ні справжня дата, ні місце підписання. В цьому ж номері міститься повідомлення міністра іноземних справ П. Мілюкова про те, що імператор знаходиться в Пскові і попри чутки він не заарештований, а імператриця залишається в Царському Селі в повній безпеці [6, с. 2-3].

Говорячи про публікацію маніфесту імператора Миколи II, потрібно звернути увагу на час підписання, який поставлено на ньому. Хоча текст маніфесту підписаний о 23:40, на бланках стоїть 15:05. Точний час було змінено з тією метою, аби приховати від пересічного громадянина Російської імперії те, що за дві години до підписання так званого маніфесту про зречення від престолу до імператора прибула делегація державної думи і тиснула на нього з цією метою. Саме з її ініціативи і відбулося підтасування часу зречення в самому маніфесті [1, с. 47]. Не знаючи про цей факт преса, в тому числі і Сумська, друкувала маніфест, як і належить з його оригіналу.

10 березня 1917 р. в "Сумському віснику" надруковано замітку, в якій повідомляється рішення ради міністрів від 7 березня про арешт государя імператора Миколи II та імператриці Олександри Федорівни. Тут же зазначається, що існує пропозиція, за якою імператор і його сім'я під особистим наглядом міністра юстиції О. Керенського будуть відправлені в порт Романов, а звідти в Англію. Вони нібито спочатку повинні проживати в Лондоні [7, с. 2]. Вже через тиждень, в екстремому номері за 16 березня цієї ж газети, з позначкою "офіційно" з'являється стаття "Подробиці зречення від престолу государя" [9, с. 1]. В ній вимальовується наступна картина: в Псков прибув представник Державної думи і один із міністрів. Голова тимчасового уряду повідомив імператорові про дуже складну ситуацію в столиці і государ нібито запитав, що робити, на що перший відповів "Відректися від престолу" [9, с. 1]. Потім за інформацією, поданою в даній замітці, відбулася коротка розмова, після якої імператор вирішив зректися за себе і за свого сина на користь брата Михайла Олександровича і тут же підписав раніше заготовлений акт. Таким чином, за допомогою цієї статті населенню нав'язувалася думка про самостійне і добровільне рішення імператора Миколи II зректися від престолу. Отже, як бачимо, дана стаття подає не зовсім достовірну інформацію і покликана швидше створити в народі видимість легітимності нової влади.

Крім того, в Державному архіві Сумської області, у фонді листівок зберігається витяг із журналу "Сонце Росії" (датовати не вдалося), в якому надруковано фотокопію маніфесту про зречення [12, с. 78] та мемуари члена

Державної думи О. Бублікова, полковника В. Ступіна та О. Логінова, які стали одними з перших свідків зречення імператора Миколи II і безпосередньо брали участь в досліджуваній нами події. Зокрема, О. Бубліков в своїх спогадах описує підготовку і планування Державною думою зречення імператора. Починає він ці події 26 лютого 1917 р., говорячи, що саме цього дня він наполягав перед Державною думою на необхідності зайняти міністерство шляхів сполучення, але схвальну відповідь отримав лише 28 лютого вранці. Відразу ж після цього він встановив нагляд за рухом літерних імператорських потягів, і, як зазначає автор, йому вдалося попередити наміри государя прорватися із Бологого через Дно в Царське Село. В цей час О. Бубліков дізнається про плани генерала Іванова перекинути війська в Царське Село, і, контролюючи шляхи сполучення, не дає їх реалізувати. Полковник В. Ступін був прикомандирований до штабу Північного фронту, був одним з перших присутніх при зреченні імператора. Його спогади дають змогу встановити час зречення імператора Миколи II. В своїх спогадах В. Ступін зазначає, зокрема що о 23 годині 2 березня його було викликано на станцію Псков, де з імператорського потяга винесли підписану чернетку маніфесту про зречення для виготовлення другого екземпляра. Автор відзначає, що текст маніфесту імператором був заготовлений ще до його прибуття в Псков, але звідки про це міг знати В. Ступін? Після того, як було надруковано другий екземпляр, В. Ступін відвіз його для підписання імператором і контр-асигнування міністром імператорського двору графом В. Фредеріксом. Отже, спираючись на цей факт, ми можемо ще раз переконатися, що зречення імператора Миколи II від престолу відбулося не о 15:05, як це поставлено в маніфесті, а пізніше. Тут же надруковано і спогади О. Логінова, який безпосередньо набирав текст оригіналу акта з чорновика, але вони фактично мають характер особистих вражень і не подають якоїсь нової інформації [13, с. 79].

В 1917 р. серед населення поширювалася листівка Київського Виконавчого Комітету об'єднаних громадських організацій, яка серед іншого подавала інформацію про зречення імператора Миколи II від престолу. В ній історія зречення також, як і в спогадах члена Державної думи О. Бублікова, починається 26 лютого, коли імператор Микола II розпустив Державну думу. За інформацією, поданою в даній прокламації, в Петрограді негайно ж почалася розруха і до робітників пристало військо, тоді ж Дума "скинула царських міністрів, вибрала тимчасовий уряд" [11, с. 4]. Після того, як військо, яке мало йти на Петроград, перейшло на бік повсталих, імператор нібито зрікається престолу. Таким чином, дана листівка взагалі не повідомляє про істинні причини та обставини зречення, пояснюючи їх лише негараздами в столиці. На цьому фактично і закінчилася перша хвиля публікацій у місцевій пресі. Друга хвиля починається аж у липні 1918 р. Вона різко відрізняється від першої хвилі і не надає достовірної інформації, а фальсифікує її з метою забезпечення порядку серед населення. Одна з перших публікацій цього періоду в Сумах вийшла у виданні Сумського союзу кооперативних товариств - газеті "Луч" від 9 липня 1918 р. у ній говорилося про те, що імператор Микола II разом з усією родиною переведений з Єкатеринбурга в Верхотурський монастир ще на початку місяця [4, с. 3], але, як відомо, сім'я імператора Миколи II ніколи не перебувала в цьому монастирі. Вже наступні повідомлення виходять після вбивства імператорської родини, але в них

обговорюється лише ім'я Миколи II і немає жодного слова про його дружину і дітей, а також про інших членів Дому Романових, які також були жорстоко вбиті. Однією з перших таких публікацій є замітка у виданні Харківської Губерніальної Народної Ради - газеті "Земське діло" від 28 липня 1918 р.: "Митрополит Антоній про панахиди по Миколі II" в якій Київський митрополит Антоній повідомляє населенню, що панахиди по імператорові не мають ніяких монархічних тенденцій, так, як "Київо-українська церква" визнала ще в березні 1917 р. імператора Миколу II скинутим [3, с. 3]. На основі цієї замітки ми можемо припустити, що в народі могли бути поширені широкі монархічні настрої, і тому першою реакцією на чутки про смерть імператора Миколи II було відправлення за ним всюди панахид, інакше навіть друкувати подібну замітку?

"Сумський вісник" від 2 серпня 1918 р. публікує статтю "Подробиці розстрілу Миколи II". В ній є витяг із газети "Berliner Tageblatt", яка в свою чергу, цитує "Правду". У віснику повідомляється, що ще місяць тому єкатеринбурзька рада повідомила центральному комітету, що вирішила приговорити Миколу II до смертної кари, але Л. Троцький дав негативну відповідь, тоді Миколу II, за інформацією даної статті, перевезли в маєток поблизу Єкатеринбурга, але коли через два тижні на нього було здійснено замах, його знову було повернено в Єкатеринбург, де імператор утримувався у в'язниці і 16 липня був вивезений за місто та розстріляний. Щоб сформувані в народі враження, нібито царська сім'я залишилася живою і не перебувала в ув'язненні разом із Миколою II, подається інформація, що після оголошення вироку імператор просить дозволу попроситися з дружиною і написати прощальні листи близьким, на що отримує відмову. Труп імператора Миколи II, за цими даними, вивезли у невідомому напрямку. В даній статті наголошується, що "Правда" закінчує свою замітку тим, що інформація про розстріл Миколи II офіційно не підтверджена, але даний факт не підлягає сумнівам [8, с. 2-3]. Крім того, 4 серпня 1918 р. газета "Луч" друкує статтю з яскравою назвою "Колишній цар живий?", в якій говориться, що в Єкатеринбурзі вся царська сім'я знаходилася всього двадцять днів, після цього була звільнена монархістами і зараз охороняється конвоєм, який складається з офіцерів колишньої російської армії. Крім того, тут публікується лист О. Дорошенка з Єкатеринбурга від 20 липня 1918 р., в якому він просить визнати чутки про смерть Миколи II брехливими, тому що він знаходиться під посиленою охороною [5, с. 2], і це тоді, коли вже минуло 3 дні з моменту розстрілу всієї імператорської сім'ї і навіть були знищені їхні трупи.

Таким чином можемо говорити, що сумчани не отримали достовірної інформації з приводу останнього періоду життя та смерті царської сім'ї. Перші офіційні повідомлення і телеграми, як ми бачимо, почали надходити лише 5 березня, фактично на третій день після зречення, відповідно і перші публікації з'явилися із значним запізненням.

У цілому необхідно відмітити, що в пресі Сумщини достатньо висвітлено зречення від престолу імператора Миколи II і недостатньо останній період його життя. Всі публікації умовно можна поділити на дві хвилі: перша, хоча і неповністю, але досить достовірно висвітлювала зречення імператора Миколи II і охоплює в основному весну 1917 р. Але і ці публікації мали декларативний і інформативний характер, не ставлячи перед собою

жодних проблем, просто констатували факти. Дивлячись на них з сьогодення, ми можемо стверджувати, що такий характер вони мали, аби дещо приховати, стримати народ, забезпечити порядок та ін. Але вони все ж показували населенню загальну картину подій.

Друга хвиля публікацій у місцевій пресі має дезінформаційний характер, вона стосується загибелі імператора і охоплює період кінця літа 1918 р. У цей час взагалі немає інформації про долю царської сім'ї, не говорячи вже про Дім Романових у цілому. Інформація є неоднозначною і часто змінюється, суперечачи істині. Як наслідок, про останні місяці життя та загибелі імператорської родини сумчани взагалі не мали достовірних даних, отримуючи їх із чуток.

1. Архив новейшей истории России. - Т. 3. Скорбный путь Романовых (1917-1918 гг.). Гибель царской семьи. Сб. документов и материалов / Отв. ред. и сост. В. М. Хрусталёв, при участии М. Д. Стейнберга. - М.: Российская политическая энциклопедия, 2001. - 320 с.
2. Быков П. М. Последние дни Романовых / [ред. А. Таняева]. - Свердловск: Уралкнига, 1926. - 127 с.
3. Державний архів Сумської області (далі - ДАСО), газ. "Земське діло". - 320. - 28 липня 1918 р. - С.3. - Інв. №13
4. ДАСО, газ. "Луч". - 39. - 9 июля 1918 г. - С.3. - Инв. №12
5. ДАСО, газ. "Луч". - 44. - 4 августа 1918 г. - С.2. - Инв. №12
6. ДАСО, газ. "Сумской вестник". - 52. - 5 марта 1917 г. - С.1. - Инв. №4
7. ДАСО, газ. "Сумской вестник". - 55. - 10 марта 1917 г. - С.2. - Инв. №4
8. ДАСО, газ. "Сумской вестник". - 79. - 2 августа 1918 г. - С.2 - 3. - Инв. №394
9. ДАСО, газ. "Сумской вестник". - экстренный выпуск. - 16 марта 1917 г. - С.1. - Инв. №4
10. ДАСО, Листівки, оголошення, накази. - №2672, с.34
11. ДАСО, Листівки, оголошення, накази. - №2672, с.4
12. ДАСО, Листівки, оголошення, накази. - №2673, с.78.
13. ДАСО, Листівки, оголошення, накази. - №2673, с.79.
14. ДАСО, ф. Ф 997, оп. 2, сп. 1, 8 арк.
15. ДАСО, ф. Ф 997, оп. 2, сп. 2, 12 арк.
16. Дитерихс М. К. Убийство Царской Семьи и членов Дома Романовых на Урале / [ред. П. И. Руднев]. - М.: Вече, 2008. - 512 с.
17. Касвинов М. К. Двадцать три ступени вниз / М. К. Касвинов. - М.: Мысль, 1989. - 459 с.
18. Мульгатули П. В. Николай II: Дорога на Голгофу: Свидетельствую о Христе до смерти / П. В. Мульгатули. - М.: АСТ: Астрель, 2010. - 637 с.
19. Соколов Н. А. Убийство царской семьи / [ред. Л. М. Анисов]. - М.: Советский писатель, 1990. - 365 с.

Гончаренко Л.Л., Олицкий В.А. Освещение отречения и дальнейшей судьбы императора Николая II на территории Сумщины, 1917-1918 гг.: на основе документов Государственного архива Сумской области

В данной статье на основе документов Государственного архива Сумской области исследуется освещение отречения и дальнейшей судьбы императора Николая II на территории Сумщины в 1917-1918 гг. Сделан анализ архивных документов по данному вопросу. Прослеживается, как местная пресса информирует население о данных событиях.

Goncharenko L.L., Olitskiy V.O. Coverage of renunciation and the fate of the Emperor Nicholas II in the Sumy region, 1917-1918: based on the documents of the State Archives of Sumy region

The research of the elucidation of abdication of the throne by emperor Mykola II and his further destiny on the territory of Sumy region in 1917-1918 based on the documents from State Archive of Sumy Oblast is presented in this article. There was also made the analysis of archive documents on this question. It is also tracked how the local press informs the citizens about the exact event.